

PROVET I FILOSOFI 21.3.2014 BESKRIVNING AV GODA SVAR

De beskrivningar av svarens innehåll som ges här är inte bindande för studentexamensnämndens bedömning. Censorerna beslutar om de kriterier som används i den slutgiltiga bedömningen.

Bedömningen av svaren i provet i filosofi beaktar sex olika aspekter: kunskap, förståelse, tillämpning, analys, syntes och bedömningsförmåga. Dessa aspekter är relaterade till varandra och delvis hierarkiskt ordnade.

Svaren i provet i filosofi kan bedömas enligt den så kallade SOLO-modellen (Structure of the Observed Learning Outcome). Då delas svaren in i fem olika kategorier.

Det svagaste svaret ligger på en prestrukturell nivå eller frågan har missförstått. På denna nivå finns det tre typer av svar:

- examinandens svar har inte med saken att göra
- svaret upprepar endast det som sagts i frågan
- examinanden presenterar en lösryckt synpunkt.

I ett unistrukturerat svar finns en klart relevant synpunkt. Stoffet i svaret är dock i övrigt slumpartat och svaret saknar en disponerad struktur.

Den tredje nivån har en mera disponerad struktur. Svaret innehåller flera relevanta synpunkter, men de sammanfogas på ett katalogartat sätt.

I ett avvägt svar har relevanta synpunkter relaterats till varandra på ett konsekvent och förnuftigt sätt. Svaret utgör en koherent helhet, som förklarar frågans problemställning.

I en utvecklad disposition presenteras det relevanta materialet på ett avvägt sätt. Begreppen och motiveringarna utgör en konsekvent helhet, som besvarar de frågor som hänför sig till uppgiften samt diskuterar alternativa sätt att närma sig dem. Då framkommer kunskap, förståelse, tillämpning, analys, syntes och bedömningsförmåga.

Uppgift 1

Språket och presentationsformerna varierar, men tänkandet kan vara ett och detsamma. Lösningarna på filosofiska problem kan vara innehållsmässigt likartade, men tolkningarna kan till och med vara motsatta. Inom alla kulturer i till exempel Afrika finns särskilda former av filosofiskt tänkande som kan vara svåra att förena med det västerländska tänkandets distinktioner. Å andra sidan finns det likheter mellan den indiska filosofins gestaltungsformer och den västerländska filosofiska traditionen.

I postmodernismens anda har det framförts uppfattningar om historien och verkligheten som beror på föränderliga kulturella situationer. Dessa tankegångar står i konflikt med filosofins strävan efter allmängiltighet.

Man kan tänka sig att samhällsfilosofins idéer är beroende av de materiella produktionsformerna och det sociala livets organisationsformer. Då är många resonemang och idéer jämförbara i förhållande till samhällets utvecklingsgrad men inte i sig allmängiltiga.

Uppgift 2

a)

Svaret kan till exempel basera sig på en presentation av idealismen och materialismen. En förståelse av de monistiska lösningarnas karaktär och motsatsförhållanden är bonus. (2 p.)

b)

Det är möjligt att välja en vetenskaplig, filosofisk eller annan välgrundad uppfattning om verklighetens karaktär. I ontologiskt hänseende kan uppfattningen vara monistisk, dualistisk, pluralistisk eller pluralistisk. Benämningen bestäms av antalet grundelement som inte kan hänföras till varandra. Om grundelementen formuleras lagom abstrakt kan det resultera i en ontologiskt neutral uppfattning. Ett enbart beskrivande svar räcker inte, utan svaret måste innehålla motiverad kritik.

En insiktsfull behandling av den valda uppfattningen och av träffande motargument ger svaret kvalitativ räckvidd. (4 p.)

Uppgift 3

Om den egna uppfattningen överensstämmer med lag och allmän uppfattning lönar det sig att handla i enlighet med den. En konflikt kan betyda att man inte använt sitt förnuft i tillräckligt hög grad då man anammat sin etiska uppfattning. I sådana fall finns det skäl att rannsaka sig själv. En annan möjlighet är att situationen är komplicerad eller speciell på ett sådant sätt att den filosofiska etiken trots mångahanda alternativ inte erbjuder en meningsfull handlingsprincip. I sådana fall bör man noggrant använda sitt eget förnuft och handla eller avhålla sig från handling utgående från det. Om det egna förnuftet och dess analyser och slutledningar inte ger klarhet är det bäst att utgå från lagar och allmänna uppfattningar.

I ett gediget svar förstår examinanden att principiella lösningar kan vara problematiska eftersom en livssituation kan innebära talrika och komplexa alternativ. Genom att ge träffande exempel och analysera dessa samt belysa de principiella synpunkter de innehåller visar examinanden att han eller hon förstått uppgiften. Exempelen kan vara personliga, de kan ha behandlats i medierna eller de kan vara kopplade till en filosofis liv (t.ex. J. V. Snellman).

Uppgift 4

Lycka är målet för all verksamhet.

Begreppen lycka, ett gott liv och välfärd blir etiskt laddade när de inte enbart är en del av en vetenskaplig, filosofisk eller administrativ diskussion utan ges en normativ innebörd. Den rådande samhällssituationen innehåller brister, orättvisor osv., så de ifrågavarande begreppen kan användas för att berättiga förändringskrav inom till exempel politik och lagstiftningsarbete. Begreppen i sig räcker inte utan man måste specificera deras beskaffenhet och de medel som krävs för att uppnå dem. Insiktsfullt lärande ger en annan sorts lycka än kaffedrickande eller fylla. När man granskar beskaffenhet och medel rör man sig på etikens område. Den välfärd och det goda liv som följer av självrannsakan är något helt annat än de kriterier för ett gott liv och välfärd som kommer till synes på statsmaktens planeringsmöten och i socialarbetarnas dagliga arbete.

Uppgift 5

Berättigandet kan ske på olika sätt, till exempel genom att man hänvisar till kända fakta, gjorda observationer eller utförda experiment och test. Berättigandet sker med hjälp av slutledning och annan argumentation eller genom att man hänvisar till existerande kunskap och personlig insikt. I vardagssituationer och annars då det råder sociala begränsningar berättigas uppfattningar ofta genom hänvisning till personer eller texter som har en auktoritetsställning.

I krävande situationer, till exempel inom vetenskapen, kräver berättigandet av uppfattningar att man har förstått själva saken och kan förklara den på ett av omgivningen accepterat sätt. Svaret får stöd av lämpliga exempel, som beskriver olika situationer. Det är till fördel att diskutera begreppet evidens.

Uppgift 6

Examinanden kan lyfta fram situation, seder, värderingar, etik, föreställningar, jämförelser mellan egna och observerade val.

Kännedom om en människas personhistoria och rådande situation ger förutsättningar för gissningar om hennes val. Att verkligen förutspå valen blir möjligt när man känner till eller kan sluta sig till en annan människas centrala värden, värderingar och attityder samt föreställningar. Värden i olika former fungerar ju som kriterier i valsituationer och uttrycker därmed tendenser och konsekvens i människans handlande. De grundläggande värdenas relativa beständighet i kombination med kunskap om pågående eller kommande händelser skapar förutsättningar för att förstå händelserna som tendenser och minskar antalet alternativa möjligheter.

Uppgift 7

En del släktskaps- och bekantskapsförhållanden bryts inte då man träder ut ur en grupp. I någon bemärkelse behåller individen sin plats trots utträdet. Många av gruppens medlemmar kan också upprätthålla kontakten och förvänta sig att den som utträtt ska återvända. Identiteten försvinner inte på befallning eller för att man flyttar. När en person flyttar från ett land eller ett område till ett annat kan personens tidigare identitet begränsa eller i positiva fall stödja den process genom vilken han eller hon blir medlem i den nya gruppen. Flytten underlättas naturligt nog av en hög utbildningsnivå och erfarenhet av andra grupper. I värsta fall leder utträdet eller uteslutningen till att människan isoleras eller isolerar sig själv som en följd av upplevt misslyckande. Då handlar det om en upplevelse av utanförskap.

Det är till fördel om examinanden till exempel tillämpar Aristoteles begrepp "zoon politikon" på sin analys av vad det innebär att träda ut ur en grupp. En diskussion om utslagning och alienation är också till fördel. Upplevelse av utanförskap har behandlats bland annat av Albert Camus. Det är också möjligt att jämföra utträde ur en majoritetsgrupp med utträde ur en minoritetsgrupp.

Uppgift 8

Fallen 1 och 2 skiljer sig från varandra på så sätt att i fall 1 ger lagstiftaren dispens på grundval av livsåskådning och övertygelse. I fall 2 grundar sig avvikandet från normal rättspraxis på ett yrkesutövande som lagen möjliggör och förutsätter. Till valda sakkunnigas arbete hör att ge utlåtanden i situationer där beslutsfattarna eller rättsinstansens representanter inte kan ha kunskap om väsentliga synpunkter och fakta som berör fallet. Det är väsentligt att märka att beslutsfattarna har möjlighet att avvika från sakkunnigutlåtandena (med kännedom om konsekvenserna). I fall 1 däremot måste tjänstemän och andra involverade handla i enlighet med lagens krav (under hot om åtal).

Varje värdegemenskap kan kräva rätt till dispens. Samhället eller statsmakten beslutar genom sin lagstiftning och praxis huruvida specialrättigheter ska ges. Nivån på svaret höjs om examinanden är medveten om att livsåskådningsbaserade specialrättigheter kan leda till att jämlikhetsprincipen kränks. Då är olika övertygelser inte längre likvärdiga i juridisk mening. Examinanden kan också diskutera skillnader och likheter mellan en värdegemenskap och en vetenskaplig auktoritet.

Uppgift +9

a)

Inom beslutsfattandet betonas ekonomiska värden. Tidigare har helighetsvärden periodvis varit dominerande, dock i snävare bemärkelse för att berättiga och skydda religiös verksamhet. Ofta har estetiska och etiska värden och helighetsvärden haft en biroll eller en instrumentell roll och har använts för att berättiga ekonomiska, politiska och militära åtgärder. Sociala värden förbises, deras betydelse uppmärksammas inte i beslutsfattandet. Detsamma gäller vitala värden. Som ett undantag kan nämnas det fascistiska Tyskland som ett försök att utvidga "ariernas" livsrum på ett sätt som inte respekterade andras vitala värden eller mänskliga rättigheter.

b)

Då man ska lösa värdekonflikter kan man med förnuftet som utgångspunkt (genom analys, slutledning, jämförelse, syntes) skapa sig en bild av vissa värdens eller värdeområdets primära ställning i relation till andra. Då kan till exempel de vitala värdena ses som mer primära än de ekonomiska värdena. På ett principiellt plan tänker man sig att de etiska värdena har ett egenvärde, medan de ekonomiska värdena ses som instrumentella värden som möjliggör mänskligt liv. Om det inte är så (miljöförstöring, människoförtryck, barnarbetskraft, ökande ojämlikhet mm.) anses det i princip rätt att begränsa strävan efter ekonomiska värden. I det praktiska beslutsfattandet realiseras denna princip dock inte alltid (jämför punkt a).

Helighetsvärdena skiljer sig från andra värden genom att man ofta sätter gränser och ställer villkor för kritiken av dem. Under historiens gång har man ibland hårt begränsat tänkandet och förhindrat publiceringen av skrifter. På sätt och vis har det filosofiska tänkandet identifierats med kränkning av andra människors religiösa känslor och vanor. Å andra sidan kan det ifrågasättas om helighetsvärdena i sig behövs. De kan ses som kombinationer och tolkningar av de grundläggande värdena.

c)

I vetenskapens historia har det förekommit (och förekommer fortfarande) situationer då man godkänt kränkning av människovärdet (psykologisk våldsforskning), djurplågeri (medicinsk forskning) och ekologiska risker (forskning om kemikalier, kärnmaterial och bakterier) för att uppnå forskningsmål. Då har man tänkt sig att de kunskapsmässiga strävandena (strävan efter sanningen) ger rätt att i välmotiverade fall temporärt begränsa de etiska värdenas domän eller till och med i liten skala bryta mot de etiska värdena. Under tidigare år rättfärdigades militär forskning med bland annat maktanspråk, och man hemligstämplade forskningens följder. I många länder skulle det i dag vara svårt att få parlamenten att godkänna sådan forskning.

Uppgift +10

I början av svaret är det bra att diskutera distinktionen mellan en och flera. I vilken mån är det möjligt att inom filosofins historia eller den samtida filosofin skilja mellan rävar och igelkottar? Å andra sidan verkar till exempel skeptiskt lagda filosofer inte riktigt känna till något sätt att framgångsrikt lösa framföriggande problem. Som tankelek erbjuder distinktionen vissa möjligheter. I gamla fabler räddar sig igelkotten eller ekornen med hjälp av en grundläggande färdighet, medan räven trots alla sina konster råkar illa ut.

Nivån på svaret höjs om examinanden inte endast jämför representanter för en grundteori, till exempel Spinoza och Hegel, med pluralistiska tänkare, till exempel Leibniz och Voltaire, och behandlar lärosatser, utan också är medveten om spänningar i filosofernas synsätt. Ur detta perspektiv är det bra att lyfta fram frågor av följande slag: Är räven i Platons dialoger Sokrates eller Platon? Blir Ludwig Wittgenstein en räv eftersom hans liv består av två skilda igelkottsfaser?